

Ikerketa artikuluak

Artículos de investigación

Articles de recherche

Research articles

Joseba Sarrionandiaren poesiaren molde jasoak

Moldes cultos en la poesía de Joseba Sarrionandia

Structures métriques à usage culte dans la poésie de Joseba Sarrionandia

Cultured molds in the poetry of Joseba Sarrionandia

ARANDIA MORGAETXEBARRIA, Ane
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
ane.arandia@ehu.eus

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v69i2.283>

Noiz jaso: 2024-02-07

Noiz onartua: 2024-03-19

Artikuluan, Joseba Sarrionandia idazlearen corpusean molde metriko jasoek duten presentzia eta funtzioa aztertuko da. Bi motatako sorkariei erreparatuko zaie: batetik, tradizio jasoko molde «zarratuei» (sonettoa, epigramak, *haikuak*); eta bestetik, gaiagatik edo enuntziatio-moduagatik bereizten diren poema epikoei. Hainbat generotako lanetan barreiatuta daude molde jasook, eta horietaz iruzkin laburrak egin diren arren, ez da burutu sistematikoki elkaturik aztertzeko saiakerarik. Hortaz, xede gisa, Sarrionandiak poesiaren tradizio jasoko moldeak zertarako erabiltzen dituen ikertu nahi dugu.

Gako-hitzak: Sarrionandia, molde metriko jasoak, epika, kulturalismoa.

Este artículo analiza la presencia y función de estructuras métricas cultas en el corpus del escritor Joseba Sarrionandia. Para ello, examinaremos dos tipos de textos: por un lado, las estructuras «cerradas» de tradición culta (soneto, epigramas, *haikus*); y por otro, los escritos que por su tema o forma de enunciación son modelos cercanos a la épica. Estos textos están dispersos en publicaciones de diversos géneros, y aunque se han hecho breves menciones sobre ellos, no existe ningún trabajo en el que se hayan analizado sistemáticamente de manera conjunta. Así, nos proponemos determinar con qué fin utiliza el poeta Sarrionandia las formas de tradición culta.

Palabras clave: Sarrionandia, estructuras métricas cultas, épica, kulturalismo.

L'article analysera la présence et la fonction de diverses structures métriques à usage culte dans le *corpus* de l'auteur Joseba Sarrionandia. Pour ce faire, nous prêtons attention à deux types de textes: les structures «fermées» à usage culte (sonnet, épigrammes, *haikus*); et les écrits qui se distinguent par le sujet ou la forme d'énonciation épique. Ces textes sont éparpillés dans des publications de divers genres et bien qu'ils aient été brièvement mentionnés, aucune tentative n'a été faite pour les analyser ensemble systématiquement. C'est pourquoi nous voulons analyser pourquoi le poète Sarrionandia utilise la structure métrique classique.

Mots-clés : Sarrionandia, structures métriques à usage culte, épique, culturalisme.

The article will analyse the presence and function of different cultured moulds in the author Joseba Sarrionandia's *corpus* of poetry. For this goal, we will pay attention to two types of texts: «closed» structures of cultured tradition (sonnet, epigrams, *haikus*); and writings that are distinguished by the subject or form of epic enunciation. These texts are dispersed in publications of various genres, and although brief references have been made to them, there has been no attempt to analyse them together systematically. For this reason we want to analyse when did the poet Sarrionandia use them, and which were the uses of cultured tradition.

Keywords: Sarrionandia, cultured molds, epic, culturalism.

ARANDIA MORGAETXEBARRIA, Ane (2024). «Cultured moulds in the poetry of Joseba Sarrionandia», *Euskera Ikerketa Aldizkaria*, 69, 2: 11-45.

1. Sarrera

Artikuluaren xedea Joseba Sarrionandia idazlearen lanetan tradizio jasoko moldeek duten presentzia agerraraztea eta aztertzea da. Horretarako, bi motatako sorkariei erreparatuko zaie: batetik, molde zarratu jasoei (sonetoa, epigramak, *haikuak*); eta, bestetik, enuntziazio-moduagatik bereizten diren poema epikoei. Molde «zarratuak» izendatuko ditugu formagatik —ahapaldi edo arau metrikoengatik— ezaugarritzen diren testuak.¹ Horrelako hainbat darabiltza iurretarrak, eta zenbaitetan euskal tradizioko molde itxiak erabili dituen arren (bertsoa, koplak edota marijesiak), tradizio jasoa-ekin lotutakoez soilik arituko gara lan honetan.²

Argitaratutako lehen liburutik, *Izuen gordelekuetan barrera* lanetik, lotu izan da egilea kulturalismoarekin. Idazleak berak lehen liburuaren hitzaurrean zera aitortu zuen: «Literatura oro literaturaren literatura da, hots, literatura berari buruzkoa, eta poema orok aurreko poemagintzan du erroa, eta nirea ere erreferentzia literarioz beterik dago» (Sarrionandia 1981: 6). Era berean, kritikariek ere kulturalismoarekin uztartu izan dute aho batez (ikus Kortazar 2000: 357, Azkorbebeitia 1997: 92 edota Izagirre 2002).

Iurretarraren lanen muinean dauden erreferentzia guztiak ezin aipa ditzakegu, baina, bere laburrean, tradizio jasoa noiz eta zertarako erabiltzen duen azertu nahi dugu. Kontuan izanda, halere, eragin kulturalistak ez direla molde horietara mugatzen, eta oso bestelako bitartekoekin batera baliabide bat gehiago direla. Hortaz, idazle euskaldun kubatarraren lanetan barreiatu-rik aurki daitezkeen epigramak, *haikuak*, atsotitzak edota sonetoa bezain molde zarratu edo itxiei jarraituz ondutako testuak eta genero epikora hur-

¹ Izendapena De Cuencaren hurrengo aipu honetatik hartu dugu: «Hace unos quince años y guiado por lecturas helenísticas (la *Antología palatina*) y provenzales (la lírica trovadoresca), abandoné una poesía de estructuras abiertas y empecé a escribir otra de estructuras cerradas» (De Cuenca 1999: 395).

² Molde zarratuei buruzko lehen hurbilpena *IkerGazten* (2023) aurkeztu zen eta kongresu horretako laburpenen bilduman jasota dago (ISBN: 978-84-8438-862-3). Gure artikulu honetan, molde zarratuaren alor hori garatuago eta adibide gehiagorekin aurkezteaz gain, epikaren alorra ere gehitu zaio. Horrela, Sarrionandiak tradizio jasoz egiten duen erabileraren ikuspegi orokorra agertu nahi dugu.

biltzen direnak dira gure aztergaia. Horietaz aipamen laburrak han eta hemen egin diren arren, interesgarria da horiek batera aztertzea eta idazlearen sorkuntza-prozesuaren muinean zer-nolako eragina duten agerraraztea.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Kritikak aho batez lotu izan ditu bizkaitarra eta kulturalismoa, iurretarraren obra poetikoaren irakurleak erreferentzia asko eta askotarikoak aurkituko baititu. Kultura erreferentziok hainbeste dira, eta hainbesteko garrantzia dute testua ulertzeko orduan, non testuartekotasunari etekin berezia ateratzen dion autore kulturalistatzat jo dezakegun. Era berean, kulturalismoaz egiten duen erabilerak, eta horren ondoriozko beste baliabide batzuk postmodernitatearekin identifikatutako hausnarketa metaliterarioarekin hertsiki lotuta daude. Hitz batean esanik, literaturari buruzko hausnarketa egilearen ibilbide osoan sumatzen den ildo da, hainbestearino non bere poetikaren oinarrian dagoela esan daitekeen.

Álvarezek (2015: 44) kulturalismoari buruz egindako tesian dioenez, berez oso gutxi dira idazleek baliatzen dituzten elementu berriak; berrikuntza, horien antolaketan eta erabileran datza. Kulturalismoa ez da testuak kultura erreferentzia ugari eta zabalen aipamenez betetzea. Askoz urrunago doan baliabidea da. Kultura erreferentziak testuaren makroegiturari dagozkio, eta *inventio*an hasten dira gauzatzen. Gainera, goi-mailako erreferentziaz gain, kultura «demokratikoagoak» edo sozialagoaren parte direnak ere egon daitezke (nahiz eta horrelakorik apenas dagoen iurretarraren lanean, ahozko euskal tradizioko molde batzuetan, salbu).

Iurretakoak molde klasikoei ateratzen dien etekina erakutsi nahi dugu. Izan ere, ez da molde edo azpigenero zarratu eta kulturalistei buruzko lan sistematikorik egin, horiei buruzko iruzkin eta aipamen laburrak baino ez daude: Kortazarrek (2000: 353) *Izuen gordelekuetan barrera* liburuko epigramen hainbat eragin aipatu zituen; Iñaki Arranz (2006: 191), *Hitza arzi* saiakeran, atsotitz apokrifoez labur aritu zen; Iñigo Astizek *Hitza bide, bizia xede* liburuko epigramak Martzial idazle klasikoarekin uztartu zituen; Lourdes Otaegik (2017: 219-236) oihartzun epikoak dituzten ziklo arturikoko ipui-

nak aztertu zituen. Hala ere, sonettoa aipatu da gehien, Sarrionandiaren literaturan intertestualitateak duen garrantzi handiaren seinale (Rodríguez 2013: 118-124).

Lan honi dagokionez, lehenik, Sarrionandiak darabiltzan molde zarratuak, batetik, eta epikarekin lotzen diren testuak, bestetik, identifikatu eta bilatu dira. Izan ere, askotariko liburuetan aurki daitezke: poesia-bildumetan, narrazioetan, saiakeretan edota beste autore batzuekin batera osatutako lan kolektiboetan.

Horren ostean, genero bakoitzari dagokion bibliografia zehatza erabiliz ikertu dira testuok, horiek interpretatzeko behar dugun lanabesa ematen digutelako. Azkenik, behin genero bakoitza bere kabuz aztertuta, molde zarratuak eta azpigenero kulturalistak noiz eta zertarako erabiltzen dituen azalduko dugu.

3. Tradizioaren birlanketa jaso Sarrionandiaren obran

Bi motatako sorkaritan arreta jarriko dugu: molde jasoetan eta epikarekin lotzen diren olerki eta narrazioetan.

3.1 Molde jasoak

Sarrionandiak erabilitako poesia molde laburrei buruz arituko gara, lehenik. Azpigenero diskurtsiboak dira, atsotitzak, epigramak, aforismoak, adagioak, sententziak eta beste. Nekez sailkatzen dira genero handien artean: ez dira poesia, eta ez dira narratiba, baina saiakera izatera ere ez dira iristen, laburregiak baitira.

Halere, prestigio literario eta intelektual handiko azpigerotzat jo izan dira. Mendebaldeko literatura tradizioan eredu ospetsuak daude, horien artean Marko Aurelioren epigramak, edota Montaigneren *Essaie*sekoak aipa daitezke. Errenazimenduaz geroztik, jakitate klasikoaren berpiztearekin batera, epigrama-sortak idatzi zituzten Baltasar Grazianek gaztelaniaz eta Blai-

se Pascalek frantsesez. Aipatutakoek inteligentziaren, adimen-zorroztasunaren eta hizkuntzaren bidez adierazteko gaitasun sintetikoaren lekuko dira.

XVIII. mendean heldu zen modernitateko aforismo-bildumarik ospetsuenaren egilea: Georg Christoph Lichtenberg. 1769-1799. urteen artean idatzitako kaieretako ohar argi eta erakargarri sorta egin zuen. Aforismo deritze haren idatziei, eta hartara, sententzia labur eta doktrinalak izan beharko lukete, arte edo zientzia jakin bati buruzkoak. Aforismoa, maxima, axioma edo apotegmaren sinonimo baita, baina Lichtenbergenak harrigarriak dira, ustekabean ezbaian jartzen baitituzte erlijioari edo zientziei buruzko baieztapen edo sinesterik hedatuenak. Ondorioz, aforismoa baino, beste deituraren bat egokiagoa lukete, eta maiz, Sarrionandiaren epigrama edo atsotitz deitutakoen antza dute, non umore beltzez edo ironiaz blai eginiko adierazpenak topa ditzakegun gizakiari dagozkion gaiez hausnarturikoak, askotan guztiz osatugabeak, ambiguetatean utziak edo hitzen adierazpen-gaitasunen mugan jarriak, baieztapenak baino gehiago iradokizunak direnak, hartara.

3.1.1 Atsotitzak

Atsotitzak, paremiologiak aztertzen ditu, eta esaldi laburrak izan ohi dira. Bizitzarekin eta inguruarekin lotutako herri-jakintzaren erakusgarri dira. Laburtasuna, elipsi eta paralelismoen bidez lortzen da, eta oroimenari laguntzen dioten ezaugarri batzuk dituzte: erritmoa edota errima (Paya 2013: 139). Oso antzinako generoa da, Bibliaren Proberbioen liburuan bildurikoek frogatzen dutenez. Halere, Rotterdamgo Erasmusen *Adagiorum chilias* (1508) bilduma aipatu behar da euskal bildumen aitzindaritzat. Gene-roaren prestigioa eraiki zen idazlanaren «Prolegomenoak» atarikoan, eta antzinateko testuetatik berreskuraturiko esapideak bildu zituen, hala Plutarko, nola Diogenes, Platon, Aristoteles, Zizeron, Luziano, Tito Livio, Aulo Gelio, Virgilio, Horazio, Terentzioren testuetakoak.

Berpizkundeko humanismo erasmistak barreiatutako sentiberatasunaren eraginez, atsotitzak, esaerak eta antzinako kanten zatiak biltzeari ekin zioten Euskal Herrian ere. XVI. mende bukaeran eta XVII. mende erdialdean zenbait paremiologok atsotitzak bildu zituzten, eta kronikagile eta geneolo-

gista batzuek beren obretan guduen eta heriotzen berri ematen zuten pasarteak txertatu zituzten (Aldekoa 2008: 9-10).

Ezagutzen den euskarazko errefrau-bilduma zaharrena, *Refranes y sentencias comunes en bascuence, declaradas en romance con números sobre cada palabra, para que se entiendan las dos lenguas* (1596) da. XVI. mende amaierako beste bi errefrau-sorta ezagutzen dira Esteban Garibai historialariaren bidez heldutakoak. Bertrand Zalgizen errefrauak ere aipatu behar dira, eta XVII. mendean, aldiz, Arnould Oihenarten bilduma eta Jacques Belaren atsotitzak.

XIX. mendean errefrauekiko interesa areagotu egin zen, erromantikoen ustez errefrauetan herri-jakintza gordeta baitzegoen. Halere, ikerlan eta bilketa gehienak eta esanguratsuenak XIX. mendekoak dira. Bilduma zaharrei buruzko azterlan aipagarrien artean, J. Urkijoren lanak, K. Mitxelena *Refranes y sentencias* bildumaz eginiko azterketa sakona, eta gure garaikideen artean, J.A. Lakarrak *Refranes y sentencias*i buruz eginiko edizio kritikoa (1996) aipatu behar dira.

SARRIONANDIA ETA ATSOTITZAK

Sarrionandiaren obran atsotitzek presentzia dute, eta *Refranes y sentencias*en jariora hainbat lanetan dago. Olerkiei dagokienez, bi poematan dago, biak adiera ezin interesgarriagoetan. «Hurrutirean boluara dator hura» poeman errefrauekiko zaletasunaren berri ematen da:

Laket zait antigualeko izkribuak leitzea
 (Hurrutirean boluara dator hura)
 gure mintzairako lehenagokoen gauzak,
 (Hurrutirean boluara dator hura),
 ez haien esanahia zehatz ulertzen dudalako,
 (Hurrutirean boluara dator hura)
 hizpidea iragan mendeetan galdu dutenean ere bai.
 (Hurrutirean boluara dator hura)
 Berben materia berrosatzen ahalegintzen naiz
 (Hurrutirean boluara dator hura),
 haien esangura atzendua igartzen.

Mezua argia da: antigoaleko izkribuak leitzea laket zaio, berben materia berrosatzea eta esangura igartzea, haien mamia hausnartzea. Bestalde, atso-titzaren mezuak protagonismoa bereganatzen du errepiken bidez, hala poetak euskara zaharretik datorren jakintza hori bere «boluara», bere gaurko poesiara, ekarri nahi du.

Bigarren olerkia «Gabriel Aresti» da, eta poeta izateko hitzen gaineko gogoeta eta deszifratze-lana beharrezkoa dela iradokitzen da. Olerkiak hiru argitalpen izan ditu, eta gero eta agerikoagoa da lotura hori. Lehen bertsoan, *Marinel Zaharrak*, haurrak leihotik begira daude, mendian, urrun, harri bat ikusi dutelako. Inork ez du berba sekretua gogoratzen eta poemak esanahiz betetako mututasunean iraungo du. *Hnuy illa nyha majah yahoo* 1995ean, ume aspertuak leihotik begiratu eta harri bat ikusiko du, eserleku bat. Azkenik, *Hnuy illa nyha majah yahoo* 2013an, ume aspertuak, leihotik begira, harri izkiriatu bat imajinatuko du, eta harginen berba sekretua deszifratzen saiatuko da:

Perretxiko biltzaileek estropezu egiten ditek
hik utzitako harrian.
Ume bakar baten irudimenari
(*Aspertu banekio, asper lekiket*)
ipini dizkiot hegalak aurtan.

Poeta bilakatuko den hurraren irudimenari lotuta dago errefraua, eta badirudi iradokitzen dela, poeman olerkari izateko antzinako hitzen gaineko gogoeta eta deszifratzea nahitaezkoa dela, aurreko adibidean bezalaxe.

Bestelako generoetan ere badaude atsotitzak, *Refranes y sentenciasekoak*, batez ere. *Akordatzen*, *Hitzen ondoeza*, *Bizitzea ez al da oso arriskutsua?*, *Airea ez da debalde*, *Gauzak direna balira* edota *Munduari bira eman zion ontzia* liburuetan. Oro har, errefraua darabiltza hizkuntzari buruz hausnartzeko, dela hitzen historia ezagutzeko, dela tradizioari, argumentuekin, aurre egiteko (*erbeste* hitzaren³ kasuan, esaterako).

³ *Airea ez da debalde* liburuan *erbeste* hitzaren etimologiaz eta ortografiaz luze aritu ostean, zera dio: «Ondo dago obeditzea ortografia gaietan, baina protestantismo apur bat ere ez legoke gaizki, *erbeste* neologismoa h gabe idaztearen kontra, esate baterako» (Sarrionandia 2019: 28).

Halere, guztiz bestelakoa da *Han izanik hona naiz* (1992) liburua. *Hitzen ondoezan* Oihenartek bildutako «Han izanik hona naiz» errefracua emateaz gain, esaera hori sortu zeneko alegia kontatzen du: negua zela txori batek beste bati habia kendu nahi zion eta «Orhin ekia bero» esan ei zion. Habia-ko txoria engainuaz konturatu, eta «Han izanik hona naiz» erantzun zion. Hori da, iurretarrak 1992. urtean argitaratutako lanaren izenburua.

Hainbat pasarteren amaieran «Han izanik hona naiz» dago, testuartekotasunak eraikiz, txori bizkorak bezala, engainuaren diskurtsoari aurka egiteko estrategiak garatzen dituela. Horren adibideetako bat «Hamelingo xirularia» da, zeinetan Hamelingo txirularia txirula jotzen hasi eta arratoi guztiek atzetik jarraitzen dioten. Itsasora heltzean, arratoiak gelditu egin dira; txirularia, ordea, ez. Hamelingo txirularia ito eta arratoiak txaloka hasi dira. Hori da amaiera, eta hortxe dago «han izanik hona naiz». Arratoiak engainuaz jabetu, eta ez ziren itsasoratu; txirularia, temati, ito egin zen.

Edonola ere, atsotitzei dagokienez, atalik interesgarriena «Atsotitz apokrifoa» da. Aurkezpenean, Zalgiz, Bela eta Oihenart aipatu ostean, zera zehaztu zuen: «XVII. mendeko zuberotar hugonoteek utziriko paperen artean, ondoko esaera zaharren izkribua dago, biltzailearen izena historiak gugana arte gorde ez duen arren» (Sarrionandia 1992: 90). Beraz, beste bati egotzi dizkio atsotitz horiek, berak sortuak edo eraldatuak izan arren.⁴ Arranzek *Hitza arzi* lanean, «esaera berria» deritze bizkaitarraren atsotitz apokrifoei.

Zalgizek, Belak eta Oihenartek jaso zituzten atsotitzak, baina hitz-hurrenkera aldatu, eta esanahi berriak sortzen ditu iurretarrak; guztira 22 dira. «Onest nezan Jainkoa, iduri zegidan tronkoa» da horietariko bat. Berrez, Zalgizek «Onhets neçan troncoa, // iduri ceguidan jaincoa» (Urquijo 1908: 707) bildu zuen, eta Oihenartek «Onhets nesan gure atsoa, iduri seguidan nescaxoa» (Oihenart 1657: 32, edizio fakzimilea). Hitz-ordena al-

⁴ Gogora dezagun, Sarrionandiak sortutako hamaikaxto testu beste egile batzuei egotzi ohi dizkiela. Adibide bat aipatzearren, *Hilda dago poesia?* liburuko «Hariak eta abestiak» ataleko egile eta biografiak asmatutakoak dira. Idazle apokrifoen erabilera eta funtzioa Jakak (2011: 262-276) aztertut zituena, eta, era berean, hainbat itzultzaile fikziozko identifikatu zituena (Jaka: 2014).

datzearen ondorioz guztiz bestelako esanahia bereganatu du atsotitz berriak. Izan ere, maitasunaren medioz maitatua eder iruditzen zaigula diote Zalgizek eta Oihenartek. Iurretarrak ondorio ironikoa iradoki du: miresgarri dirudien Jainkoa maitatu eta hark zapuztu egiten duela gizakiaren onespena, enbor bat bezain ezgai eta baldar dela erakutsiko duenez. Erlijioaren kritika bihurtu ditu egileak atsotitz zaharraren baieztapeneko hitzak.

Beste adibide bat aipatzearren, iurretarraren liburuan «Xazkoen ürkazaleak, aurthenko uhuñak» dugu. Zalgizen bildumako 41.a da hori, Belaren bildumako 13.a eta Oihenarten bildumako 478.a, hitz-hurrenkerat aldatuta. Jatorrizko errefracuan, aurreko urtean oker jokaturakoak, aurten ekintza bera egiten dutenen kontra daudela adierazten da. Apokrifoen lehenago kritikaturakoa, beranduago norberak egitea.

Adibide bakar batean mantendu da errefracua biltzaileek jasotako modu-moduan: «Eliza egin zuiena, aldarian». Botereari buruzko behialako hausnarketa gaurko egunera dakar poetak, aldaerarik egin behar gabe. Izan ere, atsotitz apokrifoetako gehienek irakurketa soziopolitikoak onartzen dituzte, garaiko egoera politiko-sozialekin lotutakoak. Azken horrek garai guztietako botere-nahiari eusten dio modu adierazgarrian.

3.1.2 *Epigramak*

Epigramak, jatorrian, hilarrietako edota monumentu nahiz oroitarrietako idazkunak dira. Testuen izaerak sorrarazi zuen generoaren ezaugarriarik nabarmenena: laburtasuna. Díaz de Ceriok (1999) epigrama funerarioen bila-kaera aztertu eta kronologikoki sailkatu zituen, lan narratiboagoetatik hasi eta alokutibozko egitura berritzaileetaraino. Apurka-apurka produktu literario bihurtu, balizko grabaziotik aldendu, eta gaiak eta egiturak hedatu ziren.

Epigramen azpigenero garrantzitsuena, maitasun-gaia da, zeinak goia jo zuen Kalimako edo Asklepiades bezalakoekin. Horren ostean, generoak garatuz jarraitu zuen eta mota berriak sortu ziren; emankorrenetariko bat, isekazkoa izan zen.

Halere, epigramen ideia modernoa Martzialengandik dator. Huraxe izan zen generoaren eraldatzaile nagusia. Luzio eta Nikarkoren eredu grekoa, Katulo eta erromatar tradizio satirikotik abiatu zen generoa berritzeko. Generoa definitzeko Ortegak (2005) ezaugarri oinarritzotzat hartzen ditu, laburtasuna eta amaiera aldeko zorrotasuna, kondentsazioa poetikoa eta irudiak sortzen duen inpresioa. Horrexegatik, bada, alderatu izan dira epigramak eta erleen zitzadak. Epigrama da postmodernitate kulturalistan, sonetoekin batera, gehien landu den azpigenero diskurtsiboa.

SARRIONANDIAREN EPIGRAMAK

Iurretarrak zertutako epigramen artean bi motatakoak daude: *Izuen gordelekuetan barrena* (1981) liburukoak; eta *Hitz bide, bizia xede* (2012) lane-koak.

Lehenengoei dagokienez, liburua ardaizten duten zazpi atalen ostean, lau bertsoleerroz osaturiko zortzi epigrama daude. Askotarikoak dira bai gai, bai metrika, bai errima aldetik. Naturako elementuak nahiz erreferentzia jasoak daude. Egileak «prologoan» dioenez, «ikuskitun, ideia eta egoera niminoak atzeman nahi izan dira epigrametan, eta sail berezia osatzen dute» (Sarrionandia 1981: 6). Halere, tradizioari jarraituz, Sarrionandiaren epigrametan gehien lantzen den gaia heriotzarena da, eta hilarriek dute presentziarik handiena. Aipagarria da, *Marinel Zaharraken* «Hilarri izkribua I» eta «Hilarri izkribua III» olerkiak daudela; eta *Kartzelako poemak*en, bi horiei «Hilarri izkribua V» gehitu eta hirurak elkarren segidan daudela. Beraz, zentzuzkoa dirudi, heriotzaren gaia lantzen zuten epigramek segida izan dutela pentsatzeak.

Halere, askotariko epigramak daude. Horietako bat, «L epigrama»: «Hilei deitu eta / erantzun egiten dute // biziei deitu eta / ez dute erantzuten». Azken hori Afrika mendebaldeko poesiaren igarkizun enigmatiko bat da, eta iurretarraren beste lan batean ere badago: *Hitzen ondoezan* (1997), «Enigmak» atalean. Bertan igarkizunaren erantzuna dago: «orriak».

Bigarren multzoko epigramei dagokienez, Martzialen estilora egindako 28 dira. Arestian aipatutakoak ez bezala, hitz lauz idatzita daude, eta «zu» bati zuzenduta. Alabaina, bada alde nabarmena Martzialen epigramen eta Sa-

rriionandiak ondutakoan artean: euskal idazleak izenak jarri eta gai politikoak lantzen ditu. Bizkaitarrak molde klasikoari jarraituz eguneroko gaiak jorratzen ditu, edo eguneroko elementuak daude. Hona hemen bi adibide: «Gerlaren alde mintzo zara, baina gerla telebistatik ikusteko asmoa duzu. Telebistazalea zara orduan, Hostilius, ez gerlazalea»; eta: «Zure bizitza, Autobulus, irauingitze bat izan da ezta? Lehenengo independentista izan zinen, gero dependentista, gero dentista, ezta?».

Gainera, Sarrionandiak itzulitako poema-antologietan epigramak daude, esan nahi baita, epigramak sortu aurretik, bildumak ezagutu eta landu egin zuela generoa.

3.1.3 Haikuak

Haikua japonierazko olerki mota bat da. Iurretarrak *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*en (1985) *haiku* batzuk euskaratu, eta azpigenaroari buruzko informazio argigarria eman zuen:

Mendebaldeko poeta sortzaile eta artisaua izan ohi da. Japoniar poetak, berriz, ez du deus ere egiten, begiratu baino. Baina bat-batean zer edo zer gertatu da, ingurua une batez ustekabeen harritu duen zerbaiten lekukoa izan da bera, eta poema labur batean jasoko du gertaera harrigarri hori, mundura itzuli den isiltasuna hautsi gabe.

Japoniar poesian ez dago errimarik, ez azentu «tanke»rarik, silabarik silaba neurtzen dira poemak. Poesia motarik klasikoena *waka* edo *tanka* delakoa da: bost lerro, lehenengo hiru eta gero bi, 5-7-5 eta 7-7 neurriekin. *Tanka* kate jarraitu eta luzeak egiten hasi zirenean renga izena eman zitzaien; autore desberdinak elkartzen omen ziren *renga haikai* hauek egiteko. *Renga* atal bakoitzaren hasierari *hokku* izena ematen zitzaion. Gero, 5-7-5 neurriko poema arinak egiten hasi ziren eta, *haikai* eta *hokku* izenak batuaz, *haiku* izena eman zitzaien.⁵

(Sarrionandia 1985b: 155)

⁵ Letra etzanez jarri ditugu, jatorrizko testuan letra lodiz datozen berbak.

Gainera: «Inoiz epigrama poetikoa dela esanez definitu izan da lirikako azpigenero mota hori» (Igerabide 2008). Hernández Esquivelek (2017: 75) dioenez, «[*haiku* hitzak] significa literalmente frase o sentencia de un actor». Euskal literaturari dagokionez, Igerabideren (2008) esanetan, berriki sartu da Urkizu, Perurena eta Igerabideren poesiagintzaren bidez.

SARRIONANDIAREN *HAIKUAK*

Bi dira Sarrionandiak egindako *haikuak*; hauexek:

HAIKU II	HAIKU IV
Jainkook otoi,	Haizea dator,
ez zaitezte sar gure	gure ileak nahasi
bizimodura.	eta badoa.

Esan daiteke *haikuen* ildo klasikoari jarraituz sortu dituela, hausnarketa filosofikoei eta naturari buruzko gaietakoak baitira. Halere, errepara bedi, lehen eta hirugarren *haikuak* falta direla adierazten duela zenbaketa erro-matarrak, eta inplizituki besteak ezabatu egin behar izan dituela dirudi.

3.1.4 *Sonetoa*

Sonetoa Siziliako gortean asmatu ei zen XII. mende hasieran (Lekuona 2008). Mendebaldeko tradizioan eredu jasotzat jo izan da. Larramendiren soneto batez ari zela, aurkezpen hauxe egin zuen iurretarrak: «Euskal sonetogintzaren historiak [...] euskal literatura kultoarekiko gauza interesgarri ugari azalduko luke. Sonetoa, XVI. mendez geroztik, mendebaldeko eredu metriko kulto estimatuena eta, gainera, poemagintzarako gaitasun froga modukoa izan da» (Sarrionandia 1985a: 87).

Poema laburrak dira, hamalau bertso-lerroz osatutakoak. Lehen bi ahapaldiek lau bertso-lerro dituzte eta azken biek hiru. Tradizionalki lehenengo bi ahapaldietako errimak besarkatuak dira, ABBA egiturakoak. Azken bi ahapaldietan, gehienetan CDE edo CDC egiturako errimak daude. Halere, bestelako konbinazioak egin dira. Silaba-kopuruari dagokionez, aldeak

daude. Espainian, hamaika silabakoak dira. Frantzian, hamabikoak. Halere, euskaraz hamalauduna deritzanak, era askotako aldaerak izan ditu. Zenbaitetan malgutasun berriak ezarri zaizkio, modernismoan eta ondorengo poesian, batez ere (Lekuona 2008). Euskal letretan gutxi erabili da, eta ikertzaileren artean onartuta dago, euskal sonetoek ez dutela batasun eta eredurik. Beti «maisuen» lan edo erronkatzat hartua izan da. Oihenartek XVII. mendean landu zuen eta XX. mendean X. Lizardik, F. Krutwigek edo J. Mirandek ere bai. G. Arestik sorta interesgarria ondu zuen *Euskal Harria* (1968) bilduman.

SARRIONANDIAREN SONETOA

Idazleak soneto gehiago idatzita dauzkala jakin arren,⁶ bakarra argitaratu du: «Berrogei izen». Tituluak aurreratu bezala, berrogei izen-abizenez osatuta dago, eta ABBA, ABBA, CDC, DCD egitura du. Jolas bezala ulertzen dugu sonetoa, izenak soilik erabiltzearen murriztapena baliatuz sortutakoa. Beraz, abiltasun-ariketa formaltzat aipa genezake. Izan ere, *Izuen gordelekue-tan barrena* lanean argitaratu zen, eta bertan, badira esperimentazioarekin lotutako beste zenbait poema.

3.1.5 *Molde klasikoari jarraituz sortutako poemak*

Salaberrik (2002: 49) dioenez, tradizio luze bati zor zaio molde klasiko-dun egitura, eta Etxepareren sasoirako ondo txertatuta zegoen. Horren adibidetzat eman zuen, esaterako, Hegoaldeko ahozko tradizioan kantatzen ziren poema batzuk («Mila urte / igarota // ura bere / bidean...»). Halere, askozaz lehenagokoa da moldea, latinezko molde batzuetan eta kristau-tradizioan ere bazegoen: «... distantziak gutxietsi gabe, askoz lehenagokoak ziren latinezko eredu zenbaitekin zutena, besteren artean, Lafonek aipatzen

⁶ *Marinel Zaharrak* liburuan, hauxe irakur daiteke: «Bilduma honetatik aparte utzi ditut, finean, lehen liburuko orri ugari, gartzelan egindako kobla eta sonetoak, eta *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* liburuan agerturiko apokrifoko batzuk» (Sarrionandia 1987: 8).

dituen III. mendeko trokaiko haien («Tantum vini habet nemo, // quantum fudit sanguinis») eta kristau-tradizioak *quantum* utzitakoen (IV. mendean San Ambrosiok idatziak: «Apparebit repentina // dies magna Domini») ildo-koekin» (Salaberri 2002: 49).

Ezagun denez, Etxeparek molde hori erabili ohi zuen, eta Patxi Altunaren (1978) hipotesiaren arabera, Sarasketakoak 4 / 4 // 4 / 3 erritmo-mota duen bertso-lerroak multzokatzen zituen, errima-kopurua aldakorra izanik. Salaberrik (2002: 49) dioenez, XVII. mendean ere erruz erabili zen eredu; Etxeberri Ziburukoaren obran aurki daiteke, adibidez.

SARRIONANDIA ETA MOLDE KLASIKOKO POEMAK

Bi olerkitan dago molde klasikoko egituraketa hori; lehena, «Disiecti membra poetae» narrazioan. Ipuinaren narratzailea Etxepare da, eta kontalariari dagokion molde metriko bereizgarria da, Cervantesen ipuin batean sonetoa sartzea bezain koherentea. Ipuinean, paragrafo bat hitz lau txertatu du (ahapaldi bati dagokiona), gero narrazioa erabiltzen jarraitu du, eta ostean berriro olerkiari dagokion paragrafo bat tartekatu du; eta horrela ipuinaren amaierara arte, poema zatitua emanik, prosa eta poesia txandan-txandan. Beraz, paragrafo horiek narraziotik erauzten baditugu, 4 / 4 // 4 / 3 eskema metrikoari jarraituz osatutako olerkia dago. Errima ere idazle baxenabartarrak erabiltzen zuen tankerakoa da. Gainera, Azkorbebeitiak (1997: 58) azpimarratu zuenez, 1., 2., 4. eta 5. ahapaldien aurretik poetak idazteari ekin diola, edota idazten jarraitzen duela, jakinarazi digu, «pergamuan, antzara lumaren punta tintontzian bustita izkiriartzen hasi zen» (Sarrionandia 2011: 250) bezalako azalpenen bidez.

Bigarren olerkia, «Galtzetan gordetzeko koblak» da, eta Puerto de Santa Maria presondegian zegoela idatzia du: «Egoera eta larritasun hura ezin azalduz idatzi ziren bertsook Bernat Etxeparek erabiltzen zuen moldean, hamabost silabako puntuekin» (Sarrionandia 2018: 28). Kasu honetan, Etxeparerekiko lotura kartzelako espazioak ematen du, hark ere «Mosen Bernat jakin bahu» hasten den poeman kartzela garaiko kontakizunak aipatu baitzituen.

Bi olerkiotan, Sarrionandia ahalik eta hurbilenetik saiatu da eredu metrikoari jarraitzen. Halere, hainbat desadostasun aurki daitezke, metrika zorrotzak eta errima-beharrak sorrarazitakoak.

3.2 Epika

Bigarren multzoan, kutsu epikoa duten testuez arituko gara. Epika eta epopeia grekerazko *ēpos* hitzetik sortu ziren, eta poesiaren izendapen metaforikotzat jo izan dira. Poesian nahiz prosan, «gertakizun eta ekintza go-goangarriak —bortxazkoak edo heroikoak gehienetan— kontatzen dituen generoa» dela esan ohi da (Igerabide 2008). Moralesek (2016: 151) epika, mendebaldeko tradizioaren barruan kokatuta, honelaxe definitu zuen:

[...] la épica es el género literario que «cuenta y describe objetivamente algo que posee existencia concreta fuera del narrador-autor» (Beristáin 1988: 241). Consta de una forma fija: «un discurso confiado al compás del metro, transmitido oralmente de generación en generación por medio de la cantinela de los aedos o de sus equivalentes» (Marchese y Forradellas 1994: 129) y de un contenido específico: «el héroe que se encarga o se obliga al cumplimiento de un deber, la búsqueda, las pruebas y las peripecias; el héroe se enfrenta al oponente o antagonista, con o sin la mediación de un adyuvante, etc».

(Morales 2016: 151)

Epikaren alorrean epopeiak eta kantu epikoak bereizi ohi dira. Bereizkuntza luzeerari dagokio. Lehenak luzeak dira, eta bigarrenak, laburragoak.

Epopeiak, antzinako zibilizazioen testurik zaharrenetakoak dira. Elezahar edo legenda bihurturiko gertakizun historikoak bildu eta ahozko tradizioan ondutakoak. Ondorioz, ez dago behin betiko testurik, ezta egile jakinik ere. Epopeia batzuk idatziz bildu ziren antzinatean, eta horrela kontakizunek gorputz bateratua lortu zuten; babiloniarren eta asiriarren *Gilgamex*, hinduen *Mahābhārata* edo greziarren *Iliada* eta *Odisea* dira horren adibide.

Tradizio klasikotik eratorrita, Erdi Aroan Europako zenbait herrialdetan ahozko tradizioak epopeia asko sortu zituen, eta ahozko tradizio hori kultu-

ra-giro latinizatutik aparte garatu zen, Frantziako *Chanson de Roland*, edota Gaztelako *Cantar del Mio Cid*, esaterako.

Ahozko tradizioan sortu eta garatu arren, literatura idatzian oihartzun handia izan du. Erromantizismoaren eraginez, berealdiko bultzada izan zuen epikaren alorrak, epopeia batek kultura/zibilizazio bati funtsezko euskarri espiritualak eskaintzen ziola uste baitzen. Gainera, nazio modernoaren eraikitze-prozesuaren suspengarri espiritualak izan zen. Ondorioz, herri bakoitzak bere epopeia nazionala nahi zuen; Finlandian, kasurako, *Kalevala* (1836) da horren adibide.

Euskal letrei dagokionez, ez dago epopeiarik, tradizio epikoa kantu urritan gauzatu zen. XIX. mendeko Hiribarreneren *Euskaldunak* (1853) tankera horretan sortutako olerki luzea da, eta «Altabizkarko kantua» bezalako apokrifikoak moldatzea ekarri zuen, edota Klaudio Otaegik moldaturiko «Beotibarko kantua». Beranduago, naziotasunaren bultzadak, eta idealismo erromantikoari jarraituz, epopeia horren beharra aldarrikatu zuen XX. mende hasieran. Hori horrela, Orixek *Euskaldunak* poema idatzi zuen 1934an, nahiz eta 1950. urtera arte argitaratu ez. Halere, egileak hitzaurrean adierazi bezala, ez zuen epika generoaren ezaugarri nabarmenena bere testuan txertatu, hots: erregistro handi harroa edota borroka-gaien kontaketa.

Kantu epikoak, bestalde, baladen azpisailtzat jo ohi dira, eta epopeiaren oinordekotzat. Izan ere, askotan, epopeien zatiak dira, edo horren antzeko izaera duten kantu laburragoak (Igerabide 2008). Epopeiek baino doinu aberatsagoa eta ugariagoa dute, eta euren indarra erritmoan eta musikan dago (Paya 2013: 96). Gertakari beliko edo balentria baten kontakizun poetikoak dira. Erromantizismoak bilketa-prozesurik handiena bultzatu zuen eta azterketa sakonak egin. Horien artean aipagarria da, Menéndez Pidak erromantze-kantuari ('romancero') buruz egindako azterlana. Euskal Herriari dagokionez, lehen bilaketak, XVI. mendean, historialariek egin zituzten (Garibai eta Martínez de Isasti, barbarako). Halere, bilketa-lanik handienak XIX. eta XX. mendekoak dira (Francisque-Michel, Salaberri, Villehélio, Jaurgain, Azkue eta J.A. Zulaika *Aita Donostia*).

Tradiziozko euskal epikan ezagutzen diren lehen testuak XVI. mendeko kronikagileek batu zituzten: Garibaik bere bilduman jasotako «Beotibarko gudua-

ren kanta», «Olasoren kantorea» eta «Salinasko kontearen kanta»; Iburgüen-Cachopinen kronikako «Akondiako gudu» eta «Arrasateko erreketak», eta «Juan Lazkaokoren kanta», «Sandailiaren kanta», «Txanfarronen kanta» eta «Urrexolako guduaren kanta». XIX. mendean Francisque-Michelek, Salaberriek, Villehéliok, Bordesek eta Jaurgainek eginiko bilketen ondoren, Azkue eta Aita Donostiaren lanak datoz XX. mendean. Geroagogarrenean, aldizkarietako bilketa-lanak heldu ziren: *Gure Herria*, *Eusko Folklore*, *Euskalerrriaren Alde* eta *Euzkadin*. Horren ostean, M. Lekuonaren azterlanak aipagarriak dira, eta Riezu, Leizaola, Irigarai, Mitxelena, Satrustegi eta J.M. Lekuona ilobarenak. Azkenik, Maria Goiri eta Mikel Zarate mintegiak nabarmendu behar dira.

Sarrionandiaren corpusean ñabardura epikoa duten testu batzuk daude: batetik, hizkera-mailan genero honi dagozkion ezaugarriak biltzen dituen olerki bat dago; eta bestetik, pertsonaia epiko baten inguruan ardazturiko olerkiak.

3.2.1 *Hizkera-mailan ñabardura epikoa duen testua: «Ossian» olerkia*

1760. urtean, James Macpherson eskoziarra Ossian bardo zeltaren kondairen ustezko itzulpenak argitaratzen hasi zen. 1765ean, zatika argitaratutakoa, *The Works of Ossian* lanean bildu zuen. Poema liriko-epikoak dira, eta heroi zelten guduak eta balentriak kontatzen dira. Pertsonaia nagusia Ossian gerlari eredugarria da.

Hedadura eta arrakasta direla medio, laster zabaldu zen mundu osora, erromantikoen miresmena bilduz. Macpherson ohituta zegoen garaiko eskoziar bardoak entzutera eta abesti horiek bazuten kutsu epikoa. Gainera, XVIII. mendean (eta mende luzeetan), poetarik onena Homero zela uste zen, eta hortaz, *Iliada* eta *Odiesea* lanen generoa, generorik gorena. Ondorioz, Edimburgoko ikasiak, Macphersonen Eskoziako pasarte epikoak bildu zituela jakin zutenean, harrituta geratu ziren, antzinako epepeiaren bat egon zitekeela uste baitzuten, eta, hariari tiraka, horrek beste eskualde moderno batzuekiko nagusitasuna emango ziolako Eskoziari (Borges 2014).

Halere, hasieratik egon ziren egiazkotasunaren gaineko zalantzak. 1805ean itzulpen faltsuak zirela jakin zen, Macphersonen idatziak zirela.

Halere, pasarte horietako batzuk irlandar eta eskoziar bardoek harparen laguntzaz abestu ohi zituzten, eta XII. mendetik XVII. mendera artean idatzitako eskuizkribuetako pasarteak ere bazituzten. Hortaz, egiazko zati tradizionalak bazituela ondoriozta zitekeen. Olerkien faltsutasuna frogatu zenerako idazlearen helburua beteta zegoen: eskoziarrek bazuten beren iragan historiko-epikoa laudatzen zuen kondaira.

Beste herri batzuk beren iragan epikoaren bila aritu ziren, tartean Euskal Herria ere. Horren erakusgarri dira hurrengo adibide hauek: 1834an, Garai de Monglavek pergamino batean aurkitu ei zuen testu bat argitaratu zuen, ahozko tradizioari esker menderik mende irauna. *Altabizkarko kantua* zen testu hori, eta Orreagako bataila zuen ardatz. Macphersonen lana bezala, hori ere antzinako altxortzat jo zen, ahozkotasunaren eta iraganaren islatzat hartuta. Baina, kasu horretan ere, testuaren egiazkotasunari buruzko zalantzak sortu ziren. Ia mende erdi igaro ostean, Websterrek testua Garaik idatzi zuela frogatu zuen.

Bestalde, Aldekoak (2008) dioenez, Arriolabengoak aurkitu zituen, Ibagüen-Cachopinen kronikan jasota dauden euskal tradizioko faltsutzerik ospetsuena sorrarazi zuten bertsoak: «*Leloren kanta edo Kantabriarena* deritzan kanta apokrifoa, Ibagüen-Cachopinek XVI. mendean zabaldua. *Leloren kantaren* ondoren izan ziren, XIX. mendean jadanik, *Ossianen* tankerako beste kanta apokrifoa batzuk ere» (Aldekoa 2008: 10).

Sarrionandiaren «Ossian» olerkian, Ossianena da «ni poetikoa». Pertsonaia mitifikatua dugu, gerlari handi baten semea. Haurra zela itsas neska batek hartu eta Tir na n-Og paradisura eraman zuen. Han hirurehun urtean bizi eta gero, sorlekura bueltatu nahi izan zuen. Itsas neskek hegaldun zaldi bat eman zion, eta oinak lurrean jarriz gero, munduan zegokion adinarekin berdinuko zela jakinarazi zion. Zalditik jauzi eta halaxe gertatu zen. Olerkiak erabat jarraitzen dio jatorrizko kontakizunari.

Testuari epikotasuna dario, eta erromantizismo-kutsua ere bai. Pertsonaia jakin baten inguruan bildu da, eta formulak eta izenen zerrendatze luzeak daude, heroiaren genealogia bertutearen adierazgarri baita. Horrez gain, errepikapenak, paralelismoak eta aliterazioak daude. Erritmo bizia ematen diote horiek olerkiari, eta haren ahozkotasunaren adierazle dira.

Irudiak ere aipagarriak dira, idilikotasunari lotuak. Hala, sorlekuan, Gabrango zelaian, odol-uholdea ematen duen «odoldea» da, eta Tir na n-Og pasadisuan, berriz, «eztiardoa erreken gisa doa», liliak zimelgaitzak dira, zaldunek janari eta bizigarri ederrak dituzte, emakumeak lirainak dira eta sagarrak eta mertxikak dilindan hazten dira harpen doinuarekin, paradisu nordikoan den bezala.

Halere, geure usteen, aipagarriena olerkiaren erregistroa da. Poeman zukako alokutibozko formak daude (*bizi ninduzun* edota *agure itsu bat ninduzun* bezalakoak), eta hori hizkera epikora hurbiltzeko saiakeratzat daukagu guk. Olerkia *Izuen gordelekuetan barrena* bilduman argitaratu zen, eta egileak, sasoi hartan hizkera literarioa sortzeko ahaleginetan zihardutela adierazi izan du. Ildo horretan gaudela ulertzen dugu lehen poesia-liburuaren erregistro-ugaritasuna, eta horien artean baita «Ossian» testukoa ere. Gainera, nabarmentzeko modukoa iruditzen zaigu, zukako alokutiboa lehen liburu hartako beste olerki batzuetan ere badagoela jakinaraztea —«Etxera itzuli» eta «XXXVII. epigrama» poemetan—, ez, baina, gainerako inongo liburuetan. Aipatutakoen artean, «Etxera itzuli» poema bakarrik argitaratu da beste bilduma batean, eta horretan, ostera, ez du zukako alokutibozko formarik erabili. Beraz, geure iritziz, erabat lotuta daude, a) hizkera epikora hurbiltzeko saiakera, b) darabilen erregistroa eta c) hizkera literarioaren sorrera-asmoa zuen hastapeneko garai hura. Azkenik, adierazgarria da, Ossianen olerkien artean bueltatzearen edo itzultzearen kontzeptuaz diharduen bat aukeratu izana.

3.2.2 *Pertsonaia epikoak dituzten testuak*

Beste olerki eta narrazio batzuetan iurretarrak pertsonaia epikoak darabiltza, baina horietan ez dago hizkera aldetik epikara hurbiltzeko ahaleginik.

SUMERTAR ETA IRLANDARREN LORRATZETATIK

a) *Gilgamex*

Gilgamexen epopeia K.a. III. mendeko sumeriar epopeia da, Mesopotamianko idazki zaharrena, buztinezko 12 taulatan idatzia. Bertsiorik osatuena

akadioeraz dago, idazkera kuneiformean. Colell eta Torranok (2006: 202) diotenez, olerki hori mendebaldeko kultura tradizioaren sorrera-testuetariko bat da. Historia eta mitoaren artean kokatzen da epopeia, ezen litekeena da Gilgamex K.a. 2650. urte inguruan errege izan izana. Epopeiak hiru gai nagusi ditu: gizakiaren heriotzaren zergatia, hilezkortasuna eta jainkoen gizakiekiko jokabidea.

Poemaren muina hauxe da: Gilgamex etsita dago Enkidu lagun minaren heriotzagatik, eta betiko gaztetasunaren bila abiatu da. Utanapishtimengana jo du, eta hark hilezkortasunaren landarea itsas hondoan aurki dezakeela esan dio. Gilgamexek landarea eskuratu du, baina suge batek ostu dio.

Horixe, labur, epopeiaren haria, eta Sarrionandiaren bi testutan egin zaio erreferentzia pertsonaia horri: «Gilgamesh bidaztia» eta «Uruk hiriko biltzarra» konposizioetan.

«Gilgamesh bidaztia» testuan epopeiaren gai nagusia dago: heriotza eta haren ondoriozko samina. Ahots poetikoa, hildako norbaitena da, eta Gilgamexi zuzentzen zaio:

[...] hemen ene gorputza soilik lurpean,
sustraien artean, ene soin behiala lerdena,
bihotzak ere argitzen zituen gorputza,
jada xahutua, harrak elikatzen [...].

Beraz, pertsonaia epiko bat hartu eta haren historiaren pasarte bat berri-datzi du, baina tratamendu lirikoaz baliatuz; berridazketa historiografikoa da.

Bigarren testua, «Uruk hiriko biltzarra» da, *Hexurrezko Xirulaken* (1991) argitaratutako itzulpena. Testuan, Gilgamex hiriko agureengana doa, Kisheko jendearen aginpiderik ez onartzeko eta borrokara joatea proposatzeko, baina ezetz erantzun diote. Orduan, hiriko gerlariengana jo, eta horiek onartu egin dute proposamena. Beraz, Gilgamexek hainbat talderengana jo behar izan du baiezko hori lortu arte.

b) *Eorann*

Irlandar mitologiako pertsonaia da, Suibhne eroaren emaztea. *Buile Shuibhne* Erdi Aroko Suibhne mac Colmáini buruzko ipuin irlandarra da.

Aditu gehienen ustez, XII. mendeko errege-istorioa da; trasgresioak egiten dituzten eta horregatik kritikatuak diren erregeei buruzko testuen baitan kokatu izan da (Lefebure 2018: 34).

Hauxe da, bi hitzetan, argumentua: San Ronánek eta Suibhne errege paganoek hainbat tirabira izan ostean, San Ronánek Suibhne madarikatu zuen, eta ondorioz, erotu egin zen. Zoramenak eraginda, hainbat botere eskuratu zituen: lebitatuz edo jauzi eginez distantzia handietan zehar bidaiatzeko gaitasuna, edota poesiaren eta profeziaren doaiak. Orduz geroztik, herrari ibili zen Irlandan, orain sendatuta, orain erotuta. Azkenean, San Molingek bere etxean hartu zuen. Urtebetez egon zen han, harik eta egun batean San Molingek lantza bat jaurti eta Suibhne hil zuen arte, San Ronánek garai hartan eginiko madarikazioa betez.

Sarrionandiaren bi testuk egiten diote erreferentzia pertsonaia horri: «Elurrezko hegaztia da gure bihotza, Eorann» eta «Itsas hondoko gogoeta» konposizioek.

«Elurrezko hegaztia da gure bihotza, Eorann» olerkia Eoranni zuzenduta dago. Bidaztiarena da ahots poetikoa, eta bihotza non duen adierazten du. Bihotza «elurrezko hegazti bilakatzen da ihes egiteko» eta «elurrezko hegaztia» dela errepikatzen da. Halere, *Buile Shuibhneren* istoriarekin alderatuta, bada alde nabarmena: irlandar istorioaren protagonistak duintasuna galdu du, eromenak jo duelako errege izateari utzi dio; Eorann beste gizon batekin bizi da, eta etxera ez bueltatzeko eskatu dio Suibhneri, lotsagarria delako. Sarrionandiaren olerkian, ordea, heroia-aren figura dago. Zoritzarrak izan arren, heroia izaten dirau, eta ez zaio damutu. Duintasun epikoa du, tragedi bizi arren ekintzetan mamitzen da heroia. Espiritu edo utopia-nahi hori ez da galdu. Amaieran antzeman daiteke hori:

[...] eta munduko kantoi amaigabeetan galtzen da damurik gabe

heroi zaharrak kale izenetan herdoiltzen diren artean.

Gure bihotza elurrezko hegaztia da, Eorann,

esperantza doi batez airean, eguzkitan urtzear.

Elurrezko hegaztia, Eorann, zeure bihotz barruan

onartzen baduzu soilik ez da desegingo [...].

Olerkiak iurretarraren beste poema bat gogorarazten digu: «Ikaroren erorketa» izenekoa. Ikarok ere hegaz egin baitzuen ihes. Greziar mitologia-ko pertsonaiak lumak argizariz itsatsita zituen; hura eguzkira asko hurbildu, argizaria urtu eta erori egin zen. Hona hemen amaiera:

Beste guztiei sufrimenduan laguntzeko gauza bagina ez genuke
bizi ahal izango,
baina Ikaroren zain nago eta ahaleginduko naiz laguntzen,
bere hegal apurtuen zatiak bilduko ditut
eta aterpea emango diot, ni erori nintzen bezala eroriko denean,
oilaskoaren moduan.

Bi testuetako gaiaren tratamendua ezberdina da, oso. Izan ere, lehenengoan, bihotza ez desegiteko esperantza egon arren, bigarreanean, gauza ziurra da Ikarok jausiko dela, oilaskoaren moduan, jausi ere.

«Itsas hondoko gogoeta» poeman ere ahots poetikoa Eoranni zuzenduta dago. Itsas hondoa dago, eta bertan daudenak eta ez daudenak zerrendatzen dira. Badago aurreko olerkiarekin erkatuta dakusgun alde esanguratsu bat: aurrekoan, esperantza dago amaieran; honetan, aldiz, ez. Hauxe bukaera: «Eta esperantza, zertarako esperantza, / Eorann, ilargi gazia urrunei badago». *Buihle Shuibhneren* istorioan protagonista ihesi zebilen. Sarrionandiaren olerki honetan, ordea, badirudi gatibatu ondorengo bizitzaz ari dela, «bizitza itsasoan murgildu zaigu» bezalako irudiei erreparatuz gero.

ZIKLO ARTURIKOARI BURUZKO NARRAZIOAK

Lau ipuin ondutzeko oinarritu da iurretarra ziklo arturikoan: «Ginebra erreginarenean erbeste», «Eguzkiak ortzi urdinean», «Ezpata arragoan» eta «Amorante ausarta» ipuinok. *Narrazioak, atabala eta euria* eta *Ifar aldeko orduak* liburuetan argitaratu ziren, eta *Narrazio guztiak (1979-1990)* bilduman berrargitaratu. Halere, badirudi garai beretsuan sortu zirela, horixe baitio idazleak 1984ko urriaren 1ean Mikel Hernandez Abaituari idatzitako gutunean:

Narrazioetaz, ez diakiat ondo egin nuen ipuinok horrela antolatzen. Hogeita gehiago ipuin nizkian eginik eta, gai eta estilo desberdinenekoak hautatzea erabaki nian. Baserri girokoak hiru nizkian eta bat sartu nian liburura, gai arturikokoak lau nizkian eginik eta bat sartu

nian, eta abar, ipuinek gai eta estiloz elkarren kontraste egin zezaten. Liburua, horregatik, nahiko heterogeneoa duk. Orain beste liburu bat diat iada prestaturik, planteiamendu berdintsuarekin eta Atabala eta euria tituluarekin. Oraingoz ez diat argitaratu nahi, hurrengo urtean edo, agian [...].

(Hernandez Abaituari gutuna: 2)

Lau ipuinok Arturo erregearen kondairaren gaiekin lotuta daude, eta erregea hainbat egoeratan azalduko da eurotan.

a) Ginebra erreginaren erbestea *ipaina*

Erresuma sakabanatzean, erbestera, Durango aldera, joan ziren Arthur eta Ginebra errege-erreginak, Fool bufoia, Lanzelot zalduna, eta Galahad. Erreginaren eta Lanzeloten arteko harremanaren zurrumurrua zabaldu zenean, munduz mundu bidaiatzeraz joan zen zalduna. Denbora igaro, eta erregina eta Galahad hartu-emanetan hasi ziren. Arthurrek hori jakin zuenean, Galahad hil zuen. Ginebra erretzeko asmoa ere bazuen, ohore-legeak agindutakoari jarraitzeko, baina, azkenean, ez zuen hil. Arthurren kezka bakarra hauxe zen: «Hil egin da Graal sailduaren esperantza, esperoa besterik ez uzteko» (Sarrionandia 2011: 61). Amaieran, erregina Galahadek haurdun utzi zuela aditzera emango digute.

b) Eguzkiak ortzi urdinean *ipaina*

Erromes itsu batek Preserbal zaldun heroiarekin topo egin, eta zuhaitz-adarretik sagar bigun bat hartzeko eskatu zion. Zuhaitzera igotzean, Preserbalek adarbakoitz bat ikusi eta haren atzetik abiatu nahian, lurrera jausi eta konortea galdu zuen. Dontzeila batek gizon zauritua aurkitu eta gaztelura eramane zuen; osatu eta gero ere han geratu zen berarekin. Emakumea hiru nebeekin bizi zen. Lau gizonok oilhanera joaten ziren adarbakoitzaren bila, baina ezin hura harrapatu. Preserbalek eta dontzeilak ume bat izan zuten. Egun batean, adarbakoitza dontzeilarengana hurbiltzen zela jakinik, enbor batera lotu zuten emakumea, harrapakina hurbilduko zelakoan... Halaxe jazo zen, jazo ere: adarbakoitzari oratu eta hil egin zuten. Orduan euria zarr-zarra hasi zuen, eta uholde ikaragarriak jaiki. Preserbal, dontzeila eta umea zuhaitz baten gorengo adarrera igo ziren, baina ur-korronteak don-

tzeila eta umea arrastaka eraman zituen. Orduan, itsuak Preserbali galdetu zion zertan ari ote zen, luzetsita zegoela-eta sagarraren zain.

c) Ezpata arragoan *ipuina*

Narrazioa, funtsean, Arthur eta Fool bufoiaren arteko elkarrizketa da. Erresumaren garai onak gogoratu dituzte biek, eta Arthurrek errege nola bilakatu zen kontatu du.

d) Amorante ausarta *ipuina*

Narrazioaren protagonista Merzlin aztia da. Enare izeneko neskaz maite-mindu eta, hasieratik maitasun horrek hil egingo zuela jakin arren, temati jarraitu zuen bere horretan. Enarek, aztiarengan zuen erakarmenez jakitun zela, Merzlin limurtuz-limurtuz nigromantziaren sekretuak esanarazi zizkion; behin Enarek horiek jakinda, aztia betiko gatibaturik geratu zen.

Narrazio horietan, sagako pertsonaia ezagunez baliatu da egilea; denbora-aldaketak egin eta pertsonaiok bestelako leketan kokatu ditu. Azkor-bebeitiak (1997: 47) kronotopo determinatua agertzen duten narrazioen artean sailkatu zituen.

Kortazarrek (2005: 52) perspektiba gisa ulertzen ditu leku-denboraren aldaketak, eta hiru ezaugarri nabarmentzen: bazterraren kontzeptua (zibilizazioetik urrun baitaude), tragedia (zorionaren zain bizi dira) eta izadia eta pertsona (lehena perfektua da, eta bigarrena inperfektua) (Kortazar 2005: 52).

Aldekoaren ustetan, iurretarraren interes nagusia gizartea birsortzea da, zeinetan Erdi Aroko erromantizismoan girotutako ohorezko legeak eta epikak agintzen duten (Aldekoa 1997: 320-321).

Rodríguezek hurrengo alor hauek aipatu zituen: betiereko itzulera edo denbora ziklikoa, ziklo arturikoko pertsonaiak Euskal Herrira ekartzearen ondorioz, literatura unibertsala gurea ere badela baieztatzea eta gainbehera (urrezko aroa iraganda, geroztikakoa gainbehera baita) (Rodríguez 2013: 223-224).

Otaegik, bestalde, ipuinen irakurketa soziopolitikoa proposatu zuen. Otaegiren (2017: 220) iritziz, Sarrionandiak, ziklo arturikoko narrazioetan, gure garaiko auziez aritzeko bide metaforikoa aurkitu du. 80ko hamarkada-

ko Euskal Herriko bizitza kulturala eta politikoa zauritzen duten gaiak daude, eta horrexek ematen dio bere parodiari malenkonía ezin tristeagoa (Otaegi 2017: 232). Ipuinen bitartez botereaz hausnartzen du, baita klase eta gizon-emakumeon genero auziaz ere, gizarte-arau eta ohore-legeek dakarten zoritxarraz. Emakume-protagonisten jokaera, esaterako, ohorezko araudiaren kontra doa: Ginebra ez zaio erregeari maitasunean leiala izan, eta desira propioen jabe dela erakutsi du. Enarek bere erakarmen sexuala erabiliko du Merlinen jakitura bereganatzeko. Gainera, zaharturik eta erbesteturik egon arren, haien arteko hierarkiak bere horretan jarraituko du: Arthur, erregea da edonon eta beti; Fool bufoia, polizia, espia eta historialaria da, eta erregearen esanera dago; Merzlinek ere erregeari baliabide teknikoak eskaini dizkio, haren manupekoa da. Ginebra, emakume bat baino gehiago da aldi berean: Eba da (edozein desiraren iturburu), eta eskurazina, berorrek aukeratu ez dituenentzat (Otaegi 2017: 226-227).

Ezpata arragoan narrazioan ikusten ditu Otaegik euskal herritarren aipamenik hurbilenak. Erregearen eta bufoiaren elkarrizketek beti dihardute, «esperoan» dauden herritarrez, «eta beharbada ipuina idatzi zen sasoiko Euskal Herriko politikaren auzi nagusiak, hala nola ETArek borroka iraultzailea, indarkeria, erbesteratzea eta itxaropen zapuztuak azaleratzen dira fikzioan. Pentsa daiteke 1978ko Konstituzioan eta 1979ko Estatutuan maitu zen baldintzapeko demokrazia haren desenkontuaz mintzo dela malenkonía ilunaz» (Otaegi 2017: 228).

EUSKAL EREDUAK

Aipatutakoez gain, olerkien beste pertsonaia batzuk euskal tradiziokoak dira.

a) *Bereterretxen kantorea*

Baladak heriotza bortitz bat kontaktzen du, harako beaumontarrek Bereterretxe agaramontarra hil zutena. Beraz, ahaide nagusien arteko borroka odoltsuen gaia du. Horixe da euskal baladen bi gai berariazkoetako bat⁷

⁷ «Dos tipos de temas se repiten obsesivamente: las luchas sangrientas entre clanes rivales y los malos tratos (que llegan en ocasiones al uxoricidio) infligidos por hidalguelos despóticos a sus

(Juaristi 1989: 12). Maria Goiri mintegikoen (1983) esanetan, baladaren gai nagusia traizioa da. Izan ere, kantuak zaldun batek jarraitu beharreko arau guztiak hautsi ditu.

Sarrionandiak maiz aipatzen du baladaren pertsonaia, euskaldunen arteko bando-zaletasunaz eta horren ondorio makurrez aritzeko. Hona hemen adibide bat:

Ahaide Nagusiak ziren ugazaba Erdi Aroan, leinutan antolatutako gizartean. Araban, Mendozakoak eta Gebarakoak ibili ziren borrokan, ezin izan nagusi, Mendozakoak Gaztelara emanago eta Gebarakoak Nafarroako erresumatik hurbilago. Mendozakoak Oinazinoekin lotzen ziren, Gipuzkoa aldean, Gebarakoak Ganboakoekin. Bizkaian, Butroikoak oinazinoak ziren, eta Abendañoakoak ganboinoak. Nafarroa aldean, berriz, Beaumont eta Agramont deitzen ziren bandoak [...].

[...] beaumontarren eta agramontarren arteko borroka iraunkorrak erraztu zuen Nafarroa Fernando Katolikoak konkistatu eta okupatzea.

(Sarrionandia 2015: 24-25)

Sarrionandiaren olerkian etsipenezko mezu lirikoa dago, irabazi ezinezko borroka. Baladaren gaia hartu da olerkia idazteko, lehen ahapaldian argi antzeman daitekeenez:

Horrela azkendu ginduzten:
 batak bestea hil genuen.
 Sagar helduak lez erori ginen
 arbola azpira,
 bukata ederren alboan odolustu ginen
 amore eman orduko.

Aipagarria da Bereterretxeren testuaz eta traizioaren gaiaz beste hainbat idazlek ere idatzi dutela, Artzek (*Isturitzetik Tolosan barru*) edota Lekuonak (*Mimodramak eta ikonoak*), kasu.

esposas» (Juaristi 1989: 12).

b) *Jaun Zuriano*

Jaun Zuriari buruzko balada eta elezahar bat gorde dira ahozko tradizioan. Elezaharrean jasotzen denez, Eskoziako errege baten alaba itsas bidaiari zihuan, hainbat itsasontzirekin batera. Ekaitzak zirela-eta Mundakara joan ziren babestera, eta han zegoela haurdun geratu zen printzesa hura. Ez zuen umearen aita nor zen aitortu, eta zigortzeko, erregeak Mundakan utzi zuen bakarrik. Haurdunaldi hartatik Jaun Zuria jaio ei zen. Laster egin zen Bizkaiko lurren jabe, eta Arrosa izeneko emakumearekin ezkondu zen. Gerrara joan zenean, Arrosa, senarra hilda zegoela sinetsita, konde batekin oheratu zen. Jaun Zuria bueltatu zenean, biak, andrea eta kondea, hil zituen ezpataz (Igerabide 2022: 118-119).

Elezaharraz gain, Jaun Zuriaren inguruko balada bat ere badago, *Kaunzuriano*. Bertan morroi batek emaztearen desleialtasunaz ohartarazi dio nagusiari. Jaun Zurianok ez du holakorik sinestuko bere begiez ikusi arte, baina ez da, halere, hilketaren berririk emango. Zavalak *Euskal erromantzeak*. *Romancero vascon* «Itzulera» atalean kokatu zuen, eta hurrengo azalpen hau eman:

Garai batean, berriz, etxetik noiz irten bazekiten gerrara zijoazen arma-gizonak edo belaontzi batera igo eta itxasoetara abiatzen ziran mariñelak. Baiña atzera noiz etorriko ziran nork esan? Suerte ori zutenak, andik urteetara azalduko ziran. Ezagutu eziñezko itxuran etorri ere sarritan. Orra or, besterik gabe, literatur-gai berezi bat, *Odisea* liburuan edo bearbada leenago asi zana, eta prosaz eta itz-
neurtuz ainbeste orrialde bete arazi dituana: munduan zear ibili ondoko etxeratzea edo itzulera, gure erromantzeetan ere bein eta berriro modu batera edo bestera agertzen dana.

(Zavala 1998: 23-24)

«Itzulera» olerkian «ni poetikoa» urteak kanpoan igaro ostean bueltatu zen, eta paisaia aldatua iruditu zitzaion, jendeak ez zuen agurtu, semeak ez zuen ezagutu, eta Penelope izenez aurkeztu zioten emakumea ez zen Penelope. Hauxe amaiera: «Ulises? Ulises diozue? Ni ez naiz Ulises. / Jaun Zuriano naiz, Elantxobera itzultzen».

Sarrionandiaren ahotsa heldu zaigu pertsonaia mitiko baten bitartez. Izan ere, kulturalismoak horretarako baliabideak eskaintzen ditu. Gainera, tes-

turatutako adibidean Jaun Zuriano dago, euskal alorrean Ulisesen parekidea den pertsonaia. Jaun Zuria aukeratzearen ondorioz, euskal mitoa mito greko-latindarraren ordeztu da.

Azaldutakoez ostean, beste balada batzuei egindako erreferentziak ere badaude. *Zaramologian* errepikatzen den «zazpi zaborrontzi kale bazterrean» horrek, *Urtsuako kantako* «zazpiak lerroz lerro» irudiari egiten dio erreferentzia. Edota «Poesia hilda dago baina ez naiz ni izan» olerkiaren amaiera *Perutxoren kantoreakoaren* berdina da, «Lelo lirelo bai lelo, lelo zarai leroba, / lelo lirelo bai lelo...»; hartan ere, Etxepareren *Linguae vasconum primitiae*-ko «Sautrela» atalean ere dagoena.

4. Ondorioak

Iurretakoak molde jasoetara jotzen du sarri testuak sortzeko. Halere, ez du beti helburu bera. Askotarikoak dira darabiltzan moldeak, eta askotarikoak ere molde horiei ateratzen dien etekina. Hori horrela, bi multzo bereizi ditugu generoaren arabera: *a)* molde zarratu jasoak eta *b)* genero epikora hurbiltzen diren sorkariak.

Atsotitzei dagokienez, Sarrionandiaren filologiarekiko zaletasunaren erakusgarri dira molde jasook, edota hizkuntzaren iraganaren ezagutzari, eta hartaz hausnartzeari, etekin literarioa ateratzeko ahaleginaren lekuko. *Refranes y sentencias* iturri filologiko gisa darabil hitzen etimologiaz edota esanahiaz hausnartzeko. Bestela esanda, hizkuntzaz, edo zehatzago esanda, hitzen historiaz edo etimologiaz hausnartzen, azalpenak ematen, deszifratzen dituenen, begiratzen duen iturrietariko bat *Refranes y sentencias* da. Era berean, badirudi iurretarrantzat lotura zuzena dagoela hitzei buruzko hausnarketan eta poeta-ofizioaren artean, badirudi poetaren eginbidea eta hizkuntzari buruzko hausnarketaren arteko lotura ezinbestekotzat duela. Poetaren xedea atsotitz horietan «lehenagokoen gauzak» aztertu eta horietaz hausnartzea da, lehenagoko euskaldunen «berben materia berrosatzen ahalegintzea». Hortaz, euskal literaturaren tradizioaren memoria berreskuratzea du gogoan, eta «Hurrutirean boluara dator hura» atsotitzeko metaforaz baliatuz, esan liteke iradoki nahi duela, bero-

rren testuetan ere iraganeko arbasoengandik datorren urak ibilarazten duela poesiaren bolua.

Halere, oso bestelakoak dira atsotitz apokrifoak. Horietan —eta beste horrenbeste esan daiteke *Hitza bide*, *bizia xede* liburuko epigramez— ezaguna den moldea darabil egunerokotasuneko auziez aritzeko. Atsotitz apokrifoen kasuan testuartekotasunak altxatuz eta moldaketak eginez esanahi berriak eraikitzen ditu. Molde zaharrak darabiltza esanahi berriok eraikitze-ko, hau da, tradizioaz baliatzen da, hura eraldatuta testu berria sortzeko. Tradiziora jotzen du, baina hitz jakintsuak bihurritu egiten ditu orainaz jarduteko. Horretarako, etimologiak edo hitz-jokoez baliatzen da, «independentista» «dentista» bilakatzen den Autobulusi buruz diharduenean bezala. Bestalde, epigramaren gezia jasotzen duenaren izena ere alusiboa da: autonomia, autodeterminazioa eta horien gisako asmo politikoa duenari —*ulus* txikigarria erantsiz osatua—. Independentzia asmo handiangoaren ordeztu, autonomia-maila mugatuarekin konformatzen dena izendatzeko.

Hitz-hurrenkera aldatuz sortutako hainbat atsotitzek bigarren irakurketa onar dezaketela uste dugu, eta horrek bat egiten du Otaegik ziklo arturiko-ko narrazioez ondorioztatutakoarekin. Epigramek eduki satirikoa eta kritikoa dute, eta Martzial nahiz Lichtenbergen ildotik uste finkatuak eta ideia jasoak edo hedatuak sarritan ustelak direla adieraztea dute helburu.

Sonetoa, bestalde, abiltasun-ariketatzat daukagu, mendebaldeko tradizioan eredu jasotzat jo izan denari beste baldintza bat ezartzen dio: izen bereziz osatuta egotea. Olerkia Oulipo (*Ouvroir de littérature potentielle*) taldekoen jokoen antzekoa da, eta, hortaz, haren liburuetakoa beste zenbait testurekin batera aztertzekoa.

Haikuek japoniako poesia-moldea dakarte, eta ondorioz beste kultura batzuek presentzia dute. *Haikuen* itxurazko sinpletasunean oinarrituta, hausnarketa filosofiko eta estetiko iradokitzaileak egiten ditu. Edonola ere, Sarrionandiak gutxitan erabili izan du, eta bigarren ildo estetiko hori kopletan landu du gehiago; ildo filosofikoa epigrametan edota atsotitz apokrifoen bidez adierazia izan da, gehienetan.

Bestalde, molde klasikoari jarraituz eratutako bi olerkiei dagokienez, ipuinean txertatutako kasua interesgarriagoa iruditzen zaigu. Izan ere, na-

rratzailea Etxepare bera da, eta narrazioan txertatuta, hark erabili ohi zituen moldeko bertso-lerroak tartekatu dira, baina bere gorputz atalak bezala, *disiecti* dago poema, hots zatitua, eta formak edukia adierazteko moldea bilakatu dira. Hari horretatik joanda, aipatu nahiko genuke, Álvarez (2015: 16) jarraituz, kulturalismoak poetari bere buruaz mintzatzeko aukera eskaintzen diola, bere burua espreski izendatzeko beharrik gabe. Izan ere, poetaren ahotsa beste batzuen maskararen atzetik hel dakiguke, eta horren bidez, «fikziozko autobiografia» eginez: «Hay una clara ficcionalización del yo lírico disfrazado de personaje antiguo, literario o real, que nos susurra, canta o confiesa sus vicisitudes vitales» (Álvarez 2015: 16). Narrazioan Etxepareri buruzko hainbat aipamen egon arren, kasuren batean ahalbidetu egin da Etxepareren eta Iurretakoaren arteko paralelismoa, erbesteari eta kartzelari egingako aipamenetan, batik bat: «Hemengo herbeste hestu honetan moldatzen zuen bere bizitza, koblak nehurri emanean moldatzen eta bizi diren bezala» (Sarrionandia 1990: 23). Beste horrenbeste adieraz daiteke «Itzulera» olerkian entzun dugun Jaun Zurianoren ahotsaz eta ziklo arturikoko pertsonaiez.

Ikusi dugunez, molde zarratu jasoak erabiltzen dituenean euskal zuztarrekoak eta mundu zabalekoak darabiltza, eta horrek bat egiten du *Ni ez naiz hemengoako* «Tradizioa eta sinkretismoa» testuan esandakoarekin: «Euskaldun irauteko, alde batetik erroak eta geure tradizioarekiko fideltasuna abandonatu gabe [bizi behar dugu], eta beste aldetik unibertsalitateera zabalik, beste tradizioetara eta beste sentsibilitateetara. Munduko jakintza geurea izan behar da, geure kreaioa ere munduarentzat izango bada» (Sarrionandia 1985a: 134).

Kutsu epikoa duten testuei dagokienez, beste hainbat pertsonaiarekin egin bezala (hala historikoak, nola idazleak) iurretarrak pertsonaia epikoak gaurkotzen ditu errekreazio literario estetikoaz harago, bestelako irakurketak onesten dituzten testuak ontzeko.

Salbuespena *Ossian* da; hor, kontakizun epikoa molde epikoak gordez eskaini zaigu. Beraz, badirudi hizkera epiko hori nolabait berreraikitzen saiatu dela. «Ossian» *Izuen gordelekuetan barrena* lanean argitaratu zen. Liburu hori euskal poesia fundatzeko ahalegintzat jotzen dugu, eta ildo horretan,

proposatzen den bidaia mito fundazionaltzat hartzen. Hizkera literarioa sortzeko saiakeran urrats bat ematea zen liburuaren helburua, gure ustetan, eta horren ondoriotzat dugu liburuan dagoen estilo epikoa behialako hizkera zahar eta dotorearen lekuko litzatekeen erregistro ugaritasuna, zeina olerki honetan islatuta dagoen zukako alokutibozko formen bidez.

Gainontzeko testuetan pertsonaia epikoak hartu eta gaur egungo testu-inguruetara dakartza, gehienetan mezu lirikoak emateko. *Ni ez naiz hemengoa* liburuan, «literatura historikoaren gainean» ari dela, iraganeko pertsonaia, gertaera edo historia batzuk erabiltzearen onurak azaldu zituen: horien inguruko bariazioak egitea errazagoa da, irakurleak pertsonaia, gertaera edo historia horiek ezagutzen dituelako, eta horrela «ez dugu irakurlea azalezko konduetan aspertu beharrik, zutabe finko eta zabal bat dugu narrazioa altxatzeko» (Sarrionandia 1985a: 48).

Esango genuke, hori dela ziklo arturikoko pertsonaiak erabiltzeko zioa. Bide horretatik abiatuta, Jakak (2012: 345) dioen bezala, Sarrionandiaren pentsamenduan barneratuz, argi antzeman daiteke iurretarrantzat «tradizio desberdinen arteko hartu-emanen osatzen den “literaturaren literatura”, azken batean, idazle aitzindarien testuak itzuliz edota berridatuz baizik ezin dela garatu». Era berean, hori Álvarezek (2015) aipatutako maskararen ideiarekin batera dator, pertsonaia guztiz ezagunei esanarazten dielako poetak iradoki nahi duen auzia. Bestalde, *Ni ez naiz hemengoa* liburuiko «Literatura anakronikoa» ezin interesgarriagoa iruditzen zaigu. Bertan Maloryk egindako *La morte d'Arthur* lanaren egokitzapenez, zera dio: «[...] narrazioa anakronikoa da, aro historiko desberdinak nahasten dituelako, baina liburuiko gai eta ardurak XV. mendekoak bertakoak dira [...]. Hogeigarren mendeko jendearentzat izkiriartzen zuela argi izanda, antzinako argumentuan gaur egungo gai eta ardurak eman zituen» (Sarrionandia 1985a: 52). Horrek Kavafis poeta gogora ekarri digu. Ruedak honela azaldu zuen Kavafisek pertsonaia mitologiko, fiktizio eta historikoez egindako erabilera:

En la obra del Kavafis maduro predomina la impersonalidad, el autor desaparece detrás de los rostros, de las máscaras, de las mil voces que se sobrepone unas a otras o se desdobla en innumerables yo es (algunas veces ficticios, algunas veces históricos). De esta manera, paso a paso, poema a poema, nos da una visión llena de arquetipos uni-

versales que representan al hombre contemporáneo y a la historia griega, al mismo tiempo que va transmutando proteicamente y evolucionando desde metáforas individuales y personales hacia metáforas colectivas e históricas, dándonos como resultado la conformación de un mundo mítico en la cual la historia griega antigua y moderna se funden en una imagen que desde la antigüedad refleja las angustias de las sociedades y del hombre moderno.

(Rueda 2006: 35-36)

Esandako hori Sarrionandiarentzat ere aplikagarria dela uste dugu. Izan ere, «ni» kolektibo horren metaforak eratzeko balio dioten maskaren artean daude Ulises, marinela, Ismael, Arturoren zaldunak eta abar.

Álvarez (2015) iritiz, material poetikoa sortzeko egunerokotasuna erabili nahi izateak, antzinako generoak berreskuratzea daramatza hainbat autore. Horren adibidetzat jo du epigramen eta Martzialen berreskurapena. Ikusitakoak ikusita, Álvarezek ondorioztatutakoa Sarrionandiaren kasuan ere baliozkoa dela uste dugu. Esan liteke, bada, molde horiek erabiliz osatutako kulturalismoa modu sakonean eratzen dela eta iraganak orainaz aritzeko abagunea ere eskaintzen diola idazleari, aldi berean euskal tradizio literarioa mundukoaren ondoan landuz, euskal berben materia berrosatuz eta, horrekin batera euskal memoria aldarrikatuz, transmitituz eta iraunaraziz. Era berean, pertsonaia mitiko eta epikoen erabileran ere horren antzeko zerbait suma daiteke, Maloryk eta Kavafisek bezala, Sarrionandiak mito literario ezagunen maskarak darabiltzalako gaur egungo arazoez eta auziez aritzeko.

Bibliografia

ALDEKOA, Iñaki (1997). «Paganismo y última poesía vasca», *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 5, 1996-1997: 315-324.

——— (2008). *Euskal literaturaren historia*. Erein: Donostia.

ÁLVAREZ, Eva María (2015). *Culturalismo en la poesía española contemporánea. Tradición clásica y posmodernidad*. Valladolid: Universidad de Valladolid (UVA).

ARRANZ, Iñaki (2006). *Hitza azti*. Irun: Alberdania.

AZKORBEBEITIA, Aitzpea (1997). *Joseba Sarrionandia. Irakurketa proposamen bat*. Bilbo: Labayru Fundazioa eta Amorebieta-Etxanoko Udala.

BORGES, Jorge Luis (2014). «James Macpherson y el origen escocés del movimiento romántico», *Revista Buenos Aires Poetry* 2, 2014: 48-52.

COLELL, Savina Caire eta TORRANO, Conrad Vilanou (2006). «Sentido pedagógico de la epopeya de Gilgamesh», *Aloma: Revista de Psicología, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna* 19, 2006: 201-216.

CUENCA, Luis Alberto de (1999). «Poética», in *El último tercio de siglo (1968-1998). Antología consultada de la poesía española*. Madrid: Visor: 387-396.

DÍAZ DE CERIO, Mercedes (1999). «Estructura discursiva en el epigrama funenario: la evolución de un género», *Habis* 30, 1999: 189-204.

HERNÁNDEZ ESQUIVEL, Christian Emmanuel (2017). «Haiku: tradición poética de Japón», *La Colmena* 73, 2017: 75-79.

IGERABIDE, Juan Kruz (2008). «Epika», in *Literatura terminoen hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia: 234-240.

——— (2022). *Ahozko euskal literatura. Antologia bat*. Donostia: Alai Argitale-txea.

JAKA, Aiora (2012). *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*. Iker bilduma, 28. zenbakia. Bilbo: Euskaltzaindia.

——— (2014). «Pseudo-traductions et traducteurs fictifs dans l'oeuvre de l'écrivain basque Joseba Sarrionandia», *Meta* 59 (1), 2014: 24-46.

JUARISTI, Jon (1989). *Euskal baladen lorea. Flor de baladas vascas*. Madril: Visor.

KORTAZAR, Jon (2000). *Euskal literatura xx. mendean*. Zaragoza: Prames.

——— (2005). *Joseba Sarrionandiaren ipuingintza. Zuhaitz erramesa*. Donostia: Utriusque Vasconiae.

LEFEBURE, Unni Ingeborg Kolrud (2018). *With you were women gentle and comely. Mná málla maisecha let. Suibhne and the women: function and identity*. Oslo: Universitetet i Oslo.

LEKUONA, Juan Mari (2008). «Hamalaudun», in *Literatura terminoen hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia: 310-312.

MORALES, Roberto (2016). «Épica: definiciones enciclopédicas», *Káñina* 40, 2016: 149-157.

OIHENART, Arnaut (1657). *Les proverbes basques recueillis par le Sr. d'Oihenart, plus les poesies basques du mesme auteur*. Paris. (Edizio faksimilea).

ORTEGA, Begoña (2005). «Versiones, revisiones y (per)versiones del epigrama en las últimas generaciones poéticas», in *Orfeo XXI. Poesía española contemporánea y tradición clásica*. Gijón: Libros del Peixe Cátedra Miguel Delibes: 11-28.

OTAEGI, Lourdes (2017). «Sarrionandiaren ipuin arturikoak: parodia, utopia eta desira», *Lapurdum* 20, 2017: 219-236.

PAYA, Xabier (2013). *Ahozko euskal literaturaren antologia*. Euskal Antologiak Saila bilduma, 3. zenbakia. Donostia: Etxepare Euskal Institutua.

RODRÍGUEZ, Eider (2013). *Joseba Sarrionandiaren Lagun Izoztua eleberriko hiru itsasoak. Irakurketa proposamen bat*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.

SALABERRI, Patxi (2002). *Iraupena eta lekukotasuna. Euskal literatura idatzia 1900 arte*. Donostia: Elkar.

SARRIONANDIA, Joseba (1981). *Izuen gordeleketan barrera*. Bilbo: Bilbo Aurrezki Kutxa.

——— (1985a). *Ni ez naiz hemengoa*. Donostia: Elkar.

——— (1985b). *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*. Iruña: Pamiela.

——— (1992). *Han izanik hona naiz*. Donostia: Elkar.

——— (1995 eta 2013). *Hmuy illa nyha majah yahoo. (Poemak, 1985-1995)*. Donostia: Elkar.

——— (2011). *Narrazio guztiak (1978-1990)*. Donostia: Elkar.

——— (2012). «Erromako barbaroaren epigrama batzuk», in *Hitza bide, bizia xede*. Iruña: Pamiela: 109-116.

——— (2015). *Lapur banden etika ala politika*. Iruña: Pamiela.

URQUIJO, Julio (1908). «Los refranes vascos de Sauguis, traducidos y anotados por Julio de Urquijo e Ibarra», *Revista Internacional de los Estudios Vascos*: RIEV 2 (5), 1908: 677-724.

ZAVALA, Antonio (1998). *Euskal erromantzeak. Romancero vasco*. Oiartzun: Auspoa.

